

НОВА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ

КОЛЕСНІЧЕНКО І. М.

кандидат економічних наук

Харків

Глибокі й масштабні зміни, що відбуваються в усіх сферах соціально-економічного життя на рубежі століть, супроводжуються інтенсивним пошуком нових принципів узагальнення емпіричного матеріалу, удосконаленням методів дослідження та створенням концептуального апарату, здатного «розв'язати виникаючі в науці протиріччя й відкрити шлях подальшому поглибленню знання» [1]. Йдеться про ситуацію, яка в сучасній економічній теорії отримала назву «кризи неокласики та пошуку нової економічної парадигми». Вона

є незаперечною реальністю і, одночасно, викликом сьогодення, а її розв'язання, на думку автора, пов'язане з дослідницькою програмою інституціоналізму, яка останнім часом знаходить усе більшу підтримку світового економічного суспільства. Саме цим, а також необхідністю визначити подальші перспективи розвитку та дієвості сучасної економічної теорії (ЕТ) визначається актуальність проблеми дослідження.

Зовнішнім проявом вищезазначеної ситуації слугують численні дискусії вчених, наукові статті та монографічні дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних економістів не тільки абстрактно-теоретичної, а й конкретно-емпіричної спрямованості. Чисельність останніх на пострадянському просторі зумовлює необхідність узагальнення і наукового усвідомлення тематики та тенденцій розвитку.

Як відомо, спочатку потужна хвиля досліджень розгорнулася в Росії, зокрема, у «піонерських» наукових працях А. Шастітко, Я. Кузьміна, О. Олейника, О. Нестеренка, Р. Капелюшнікова, В. Тамбовцева, Ю. Ольсевича, Р. Нуреева, О. Аузана, В. Полтеровича, М. Юдкевича, які поклали початок якісно новому етапу неінституціональних досліджень. Причому А. Шастітко та Я. Кузьмін демонстрували прихильність переважно до американської неінституціональної традиції, О. Олейник намагався поєднати європейську (французьку) та американську традиції, а Я. Кузьмін та М. Юдкевич – чисто неінституціональний підхід з економетричних моделюванням [2, с. 446 – 455].

З кінця 90-х рр. ХХ ст. дослідницька програма інституціоналізму, що перебувала нібито на «периферії» наукових інтересів українських вчених, стала однією з домінуючих. Серед провідних дослідників в Україні – С. Архієреєв, В. Бережний, В. Бодров, Т. Гайдай, В. Геєць, А. Гриценко, В. Дементьев, М. Довбенко, Г. Задорожний, І. Малий, В. Лагутін, І. Лазня, В. Липов, О. Нестеренко, О. Носова, Є. Прутьська, Р. Пустовийт, В. Тарасевич, А. Ткач, А. Чухно, В. Якубенко, О. Яременко та багато інших [3].

У цьому контексті *метою* статті є наукове осмислення місця нової інституціональної економічної теорії в сучасній системі економічних знань та визначення її теоретико-методологічних і практичних можливостей, виходячи із потреб пострадянської економічної науки та її викладання у вузах України.

Наближення вирішення цього питання, на погляд автора, безпосередньо пов'язане із застосуванням дослідницького інструментарію та впровадженням теоретичних здобутків НІЕТ. Спробуємо аргументувати останнє положення.

НІЕТ, згідно з О. Уільямсоном [4], – це модифікована неокласична дослідницька програма, яка за своїм станом не передбачає відмови від принципу методологічного індивідуалізму як засобу з'ясування суспільних процесів. Вона має більш тісні зв'язки з традиційним інституціоналізмом, ніж з неінституціональним напрямом. Її прихильники пропонують реконструювати економічну теорію, сформувані нові підходи до аналізу, зміцнити її прагматичний характер. Те, що було актуальним у минулому, вважають вони, сьогодні безнадійно застаріло. Їх займають проблеми влади і політики, які тривалий час були поза межами економічного аналізу. Вони наголошують: чим багатшим стає суспільство, тим більше уваги слід приділяти соціально-політичним проблемам та їх зв'язкам з економікою, необхідно широко впроваджувати міждисциплінарний підхід.

На підтримку попереднього автора В. Тамбовцев вказує, що НІЕТ досліджує інститути (не тільки економічні) засобами й методами неокласичної ЕТ. На його думку, вона повністю приймає «філософську» методологію неокласики, намагаючись оперувати з кількісними даними, висувати й перевіряти гіпотези. При цьому НІЕТ відмовляється від компоненти «технічної» методології (повнота та безкоштовність інформації, повна раціональність економічних суб'єктів тощо). Такий нетривіальний інструментарій, на його думку, відрізняє її

як від традиційного інституціоналізму, так і від «класичної» неокласики [5, с. 28].

На думку А. Шастітко, Е. Фуруботна і Р. Ріхтера практично всі дослідники в межах сучасного інституціоналізму використовують усього декілька основоположних принципів дослідження, а саме: методологічний індивідуалізм; максимізацію корисності; обмежену раціональність економічних агентів; їх опортуністичну поведінку тощо. А тому, вважають вони, можна говорити лише про модифікації неокласичної дослідницької програми [6, 7]. З ними не погоджується Т. Егертссон, який наголошує на необхідності розрізнити неінституціоналізм і НІЕТ, а як головний критерій аналізу пропонує визначення глибини модифікації неокласичного підходу [8].

Отже, огляд наукової літератури з теми дослідження дозволяє дійти висновку, що стовбур сучасного інституціоналізму утворюють два напрями – неінституціональна економіка (neoinstitutional economics) та нова інституційна економіка (*new institutional economics*), або НІЕТ.

Незважаючи на те, що назви здаються ідентичними, ці два напрями мають принципово різні підходи до аналізу інститутів. А. Шастітко [6], ретельно аналізуючи особливості НІЕТ на базі порівняння з неокласичною теорією і старим інституціоналізмом, робить такі висновки щодо основоположної тези НІЕТ: по-перше, інститути мають значення і, по-друге, інститути піддаються дослідженню. А В. Базилевич [10, с. 453] уточнює: обидва напрями сформувалися або на основі неокласичної теорії, або ж під її помітним впливом. Але неінституціоналізм залишає незмінним жорстке ядро неокласики. Залучення нового елемента до предмета аналізу інститутів відбувається за рахунок коригування положень із «захисної оболонки» неокласичної теорії. Саме тому неінституціональна економіка, яка розвивається, розширюючи та доповнюючи «економікс», часто наводять як приклад «економічного імперіалізму». Вторгнувшись у сферу інших наук про суспільство – права, соціології, психології, ідеології, політики, сім'ї тощо – цей напрям використовує традиційні мікроекономічні методи аналізу, намагаючись дослідити різноманітні суспільні відносини з погляду раціонально мислячої «економічної людини». Тому стосунки між людьми тут розглядаються перш за все через призму взаємовигідного обміну та контрактів. НІЕТ, навпаки, відображає спробу створити нову теорію інститутів, таку, що не пов'язана з попередніми постулатами неокласики і представлена такими основними теоріями: теорією ігор (Дж. Фон Нейман, О. Моргенштерн, Дж. Неш); теорією неповної раціональності Г. Саймона; економікою угод (Л. Тевено, О. Фавро, А. Орлеан, Р. Буайє).

Отже, ключове «розходження» між неінституціоналізмом і НІЕТ полягає не стільки в площині предмету дослідження, скільки у сфері методології, що застосовується. НІЕТ спирається на базові методологічні постулати, що суттєво розходяться з основними положеннями методології традиційної неокласичної теорії. Вона відрізняється від неокласичної теорії не тільки введенням в аналіз категорії трансакційних витрат, але й модифікацією деяких основоположних методологічних

принципів при збереженні інших (а саме, не підлягає сумніву неокласичний постулат про строгу орієнтацію індивідів на досягнення власних інтересів).

Особливість концептуального підходу, притаманна неоінституціоналізму, міститься в інтеграції категорії трансакційних витрат до структури неокласичного аналізу, а також у розширенні категорії обмежень завдяки урахуванню конкретних особливостей структури прав власності. При цьому обидва напрями зосереджуються на розв'язанні проблеми економічної організації. Тільки у межах НІЕТ отримала подальший розвиток висунута Р. Коузом ідея, що фірми представляють мережу контрактів між власниками факторів виробництва, які орієнтовані на мінімізацію трансакційних витрат взаємодії. А. Алчян та Г. Демсець визначили фірму як контрактну коаліцію власників ресурсів, у межах якої принципове значення має можливість моніторингу поведінки кожного індивідуального власника з метою запобігання опортуністичної поведінки, що суперечить умовам контракту. Економічна організація також стала центральним аспектом досліджень О. Уільямсона, С. Гроссмана, Е. Харта та Б. Холмстрома. У них само поняття інститутів у першу чергу пов'язується з механізмом управління контрактними відносинами. Тоді як трактовка інститутів в неоінституціональній традиції (Д. Норт, А. Алчян, Б. Вайнгаст, К. Шепслі) наближена до «класичного» інституціоналізму: під інститутами розуміють формальні (контрактні, юридичні) та неформальні (конвенціональні, традиційні) правила та норми, що регулюють поведінку людей як у господарській сфері, так за її межами. У НІЕТ дані фактори розглядаються як частина інституціонального середовища і залишаються на периферії аналізу.

Стосовно питань внутрішнього фірмового управління: проблема так званих агентських відносин (пов'язана з конфліктом інтересів між власниками фірми та її менеджерами) отримала подальший розвиток у працях М. Дженсена, У. Меклінга та Ю. Фама, і на сьогоднішній день має широке практичне застосування. Загалом, і НІЕТ, і неоінституціональна теорія являють собою альтернативні підходи щодо питань, пов'язаних з існуванням трансакційних витрат та спеціалізованих контрактних структур, які забезпечують їх мінімізацію.

Іншим напрямком досліджень, притаманним неоінституціональній економічній теорії, є порівняння альтернативних інституціональних структур з точки зору забезпечення економічної ефективності на макrorівні. У даному контексті традиційний для неоінституціоналізму критерій ефективності – забезпечення мінімального рівня трансакційних витрат за рахунок захисту прав власності, створення умов для оптимального обліку необхідної для прийняття господарських рішень інформації тощо – використовується для оцінки порівняльної ефективності господарських систем.

Незавершеність процесу становлення НІЕТ як самостійного напрямку економічної теорії проявляється через «розмитість» багатьох понять, наприклад, термінів з теорії контрактів, які «не цілком з'ясовані, рівно як і само базове поняття контракту» [7, с. 193], поняття

«трансакція» і навіть ключової одиниці інституційного аналізу – поняття «інститут».

На думку Р. Коуза, причиною такого стану НІЕТ є те, що вона «не створює єдиного корпусу думки. Існує ціла низка відгалужень, що самостійно розвиваються, і які зовсім не інтегровані в одне ціле» [10, р. 3]. Як наслідок, сьогодні не розроблено не тільки загальної економічної теорії з позицій неоінституціональної методології, а навіть загальної теорії фірми.

Різноманіття неоінституціональних моделей практично невичерпне, що спричиняє певний песимізм з боку дослідників. Як стверджують відомі спеціалісти в галузі НІЕТ Е. Фуруботн та Р. Ріхтер, у найближчий перспективі економічна наука навряд чи здійснить поворот до всеосяжної нової парадигми [11, р. 553], на зразок неокласичної ортодоксії.

ВИСНОВКИ

Існують і більш оптимістичні погляди щодо майбутнього сучасної інституціональної теорії. На їх підтримку схиляється і автор статті.

По-перше, неоінституціоналізм та НІЕТ, поряд з іншими альтернативними неокласичними напрямками ЕТ, поки що не вийшли на парадигмальну стадію. Вона формується.

По-друге, проблема життєздатності НІЕТ буде остаточно знята, коли вона перетвориться з аналітичної системи, що забезпечує удосконалення методології економічної науки (головним чином на мікрорівні, що вже є певним досягненням), в аналітичну систему, яка пропонує передаточний механізм економічної політики (тобто опанує макrorівень) [12, с. 460].

По-третє, представники НІЕТ розглядають економічну політику як здатність вирішувати масштабні соціальні проблеми на економічній основі. Іншими словами, це вміння залучати до специфічної гри всіх акторів – суб'єктів лібералізованої ринкової економіки, яка має привести до розширеного макроекономічного відтворення. Її мета – підтримка максимально можливих темпів економічного зростання і розподілу його результатів справедливим, тобто соціально прийнятним, методом. У кінцевому підсумку рішення з таких питань мають прийматися у парламенті в процесі роботи над законами, бюджетом та іншими питаннями, які пов'язані з податковою системою, фінансовими трансфертами і соціальною політикою. Тому у майбутньому економічна теорія має перетворитися не в теорію соціального вибору або конституціональну політичну економію, відмовитися від жорстких принципів або змінити проблематику аналізу, а в теорію економічної політики у широкому розумінні.

На думку О. Сухарева, історична перспектива НІЕТ – це теорія економічної політики ієрархічної організації, стрижнем якої буде забезпечення передачі впливів з одного рівня на інший, а інституціональний аналіз при цьому буде зосереджуватись на розробці теорії довгострокових інституціональних змін. Оскільки вершиною будь-якої внутрішньої національної ієрархії є держава та уряд, проблема інституціональної регресії в межах національної економіки може бути розв'язана тільки за умов розробки адекватних вимогам часу сис-

тем контролю, заохочення та покарання, які мають однаковий ефект на усіх рівнях ієрархії.

Усе вищезазначене стане можливим, якщо інституціональні норми стануть дієвим фактором проектування ефективного передаточного механізму економічної політики, будь то політика уряду, корпорації чи домогосподарства, причому як на мікро- або мезо-, так і на макрорівні. Тоді економічна наука зможе зберегти та посилити своє суспільне значення, а економісти будуть відповідати титулу, яким їх колись нагородив Дж. М. Кейнс, – «людей, які роблять цивілізацію можливою». ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Абалкин Л.** Экономическая теория на пути к новой парадигме // Вопросы экономики.– 1993.– № 1.– С. 9 – 10.
2. Постсоветский институционализм / Под ред. Р. М. Нуреева, В. В. Дементьева.– Донецк : Каштан, 2005.– 480 с.
3. **Дементьев В. В.** Институциональная теория в Украине: направления исследований, особенности, перспективы // Наукові праці Дон НТУ. Серія: економічна. Випуск 103-1.– 2006.– С. 17 – 31.
4. **Уильямсон О.** Экономические институты капитализма. Фирма, рынки, «отношенческая» контрактация.– СПб.: Лениздат, 1996.– 702 с.
5. **Тамбовцев В. Л.** Новая институциональная экономическая теория: проблемы преподавания // Экономический вестник Ростовского государственного университета, 2004.– № 2.– С. 27 – 39.
6. **Шаститко А. Е.** Новая институциональная экономическая теория.– М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002.– 592 с.
7. **Фуруботн Э. Г., Рихтер Р.** Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории.– СПб.: Издат. Дом СПб. Гос. Университета, 2005.– 480 с.
8. **Еггертссон Т.** Экономическое поведение и институты.– М.: Дело, 2001.– 407 с.
9. Історія економічних учень : Підручник : У 2-х ч.– Ч. 2 / За ред. В. Д. Базилевича.– 3-є вид., випр. і доп.– К.: Знання, 2006.– 575 с.
10. **Coase R.** The task of the society. ISNIE Newsletter, 1999.– 2 (2): 1, 3 – 6.
11. **Furubotn E. G., Richter R.** Institutions and Economic Theory. The Contribution of the New Institutional Economics. 2nd ed. University of Michigan Press: Ann Arbor, 2005.– MI.
12. **Сухарев О. С.** Институциональная теория и экономическая политика: К новой теории передаточного механизма в макроэкономике / О. С. Сухарев; РАН, ин-т экон.– М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. Кн. I: Институциональная теория. Методологический эскиз.– 516 с.